

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

на правах рукопису

БІЛОКОНЕНКО Людмила Анатоліївна

**СИНТАГМАТИЧНІ КЛАСИ ДІЄСЛІВ РУХУ В СУЧАСНІЙ
РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

10.02.02 — російська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ
1996

00753809 (W)

AB 35.119

дисертація в рукописі

Робота виконана на кафедрі філологічних дисциплін
КРИВОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор

СТОЛЯРОВА Любов Прохорівна

Офіційні опоненти:

1. Доктор філологічних наук, професор

КАЛАШНИКОВА Галина Федорівна

2. Кандидат філологічних наук, доцент

ЗІРКА Віра Василівна

Провідна установа

КИРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

Захист відбудеться 27 серпня 1996 року о 12 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 03.01.16 для захисту
дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних
наук при Дніпропетровському державному університеті

/ 320625, м. Дніпропетровськ, ДСП - 10
пр. Науковий, 13, філологічний факультет,
корп. I, аудиторія 804/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Дніпропетровського університету.

Автореферат розісланий "25" серпня 1996 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

кандидат філологічних наук, доцент

Пристайко Т.С.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дієслова руху складають досить великий клас в загальній системі російського дієслова. Їх особливості і широке використання, безумовно, вже відмічалися в лінгвістичних дослідженнях. Ці дослідження здебільшого торкалися обговорення питань про характер знакової інформації дієслова, про його роль в утворенні висловів та створенні аналітичних конструкцій, про співвідношення лексичного та граматичного значення у слові, про принципи різних підходів до класифікації слів цієї частини мови. Але остерень залишалися проблеми, які також мають бути розв'язані: вивчення спільного та відмінного, що об'єднує та розрізняє дієслова руху в єдності цілоного поля дієслівної системи; їх внутрішня лексична диференціація; особливості їх функціонування в комунікаційному процесі.

Дієслово - це частина мови, яка, без сумніву, має величезне багатство значень, яке і зумовляє різноманітність його синтаксичних можливостей, його конструктивну організуючу силу. Тому дієслова активно використовуються в процесі комунікації. Вони утворює численні синтаксичні конструкції, в яких посідає місце стрижневого компонента, створює синтаксичну перспективу висловлювання. Все це, звичайно, пов'язане з сполучуваними властивостями взагалі дієслів та дієслів руху зокрема. Отже, ми маємо можливість звернути увагу на опис цих властивостей, на їх матеріальне віднесення в моделях дієслівних конструкцій. І саме синтагматичні класи посидують в собі певну кількість слів аналізованого лексико-семантичного рзряду з відновним складом їх потенційних детермінантів, які визначаються в термінах слів різних частин мови і утворених ними конструкцій.

Актуальність теми визначається саме тим, що аналіз дієслів руху, який проведено в дисертаційному дослідженні, відкриває перспективи для узагальнень: можливість виявлення сполучуваних потенцій дієслів, що вивчаються; опис системи синтагматичних класів за методом, який може стати основою для дослідження слів будь-якої частини мови. Аналіз спеціальної літератури дозволяє відмітити, що повного опису сполучуваних властивостей дієслів руху з подальшим складанням системи сля-

тагматичних класів, як основи для мовних та мовленнєвих моделей дієслівної конструкції, в мовознавстві не існує.

Матеріалом дисертаційного дослідження є сукупність дієслів руху російської мови, які аналізуються на предмет їх можливості сполучатися з словами різних парадигматичних класів. При вивченні мовленнєвої реалізації їх потенційних властивостей вивчалися твори І.Буніна, В.Ліпатова, К.Паустовського, І.Тургенєва, О.Фета, наукова проза Л.Баряє, спеціальні тексти - устави, правила, інструкції, посібники.

Об'єктом дослідження є дієслова руху /близько 1 200/, які представлені у Словнику російської мови. Аналізується також 85 типів моделей дієслівної конструкції. Загальний обсяг опрацьованого матеріалу близько 1 000 000 слів.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод, який передбачає аналіз усіх мовних явищ у їх динаміці, взаємозв'язку. У роботі застосована сукупність традиційних лінгвістичних методів: ідентифікації, структурного аналізу, описового, зіставного, а також статистичних підрахунків та психолінгвістичного аналізу.

Мета дослідження полягає у встановленні і описі сполучуваних властивостей дієслів руху російської мови як головних компонентів дієслівних конструкцій у контексті повної номенклатури залежних компонентів, створення системи синтагматичних класів дієслів руху на основі усталеного комплексу детермінантів.

Завдання дослідження:

1. Створення системи синтагматичних класів дієслів руху.
2. Створення та опис нормативної потенційної моделі дієслівної конструкції.
3. Встановлення реалізованих сполучуваних властивостей дієслів руху.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у виборі методики дослідження. За допомогою встановленого комплексу потенційних детермінантів у дисертації подається опис власне синтаксичних характеристик дієслів руху, їх сполучуваних властивостей при утворенні дієслівних конструкцій. Вперше робиться спроба встановити систему синтагматичних класів дієслів руху.

створити потенційну нормативну модель та реалізовану модель дієслівних конструкцій з дієсловом руху в ролі головного компонента.

Практична цінність дослідження полягає у можливості використання результатів роботи у практиці викладання російської мови /морфології, синтаксису, стилістики/, у спецкурсі "Організація словосполучень за змістом та їх функції в мові", при навчанні іноземців російської мови, при виданні та перевиданні словників сполучуваності слів російської мови.

На захист виносяться такі положення:

1. Власне синтаксична характеристика дієслів руху визначається сполучуваними властивостями кожного аналізованого слова.

2. Дієслова руху російської мови утворюють 6 синтагматичних класів з певним вкладом детермінантів для кожного з них.

3. Нормативна потенційна модель дієслівної конструкції дає опис цієї конструкції в стані "синтаксичного спокою" та фіксує нормативне положення детермінантів.

4. Мовленнєва реалізація моделі дієслівної конструкції здійснюється лише потребами комунікаційного процесу.

Апробація роботи. Результати дослідження відображено у повідомленнях, зроблених на міжвузівських конференціях у м. Кривому Розі, Харкові та Одесі, та на I Міжнародному симпозіумі "Мовина: мова, культура, пізнання" /Кривий Ріг, квітень, 1995р./ По темі дисертації було опубліковано 4 роботи. Загальний обсяг публікацій – 25 друкованих аркушів.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновку та додатків.

З М І С Т Р О Б О Т И

У вступі формується проблема дослідження, мета та завдання роботи. Обґрунтовується методологічний та методичний підходи, об'єкт та предмет дослідження, розглядається актуальність та новизна дослідження, формується теоретичні положення, на яких базується робота.

У першому розділі визначається доцільність дослідження сполучуваних потенцій дієслів руху, аналізується місце ро-

дієвого дієслора в системі частин мови та його семантичні групи. В кількісному плані дієслова утворюють досить великий по об'єму клас слів, що дозволяє людині визначити мовну та соціальну дієвість. Дієслова досить активне на екстралінгвістичному рівні, тому слова цієї частини мови завжди викликають значний науковий інтерес.

На підставі короткого огляду лінгвістичної літератури можна відмітити, що семантична структура дієслівного значення, семантичні класи дієслів, їх синтаксична дистрибуція вже були досліджені досить повно /В.В.Виноградов, О.О.Потебня, О.М.Пешковський, Л.В.Щерба, І.І.Мещанінов, Е.А.Кривченко, Г.Т.Сильницький, Г.Г.Почепцов, Г.А.Золотова, Т.К.Агладзе, В.К.Мальнер, І.П.Бондарь та ін./ Існують і різні думки щодо виявлення місця цієї частини мови в ряді інших парадигматичних класів слів. Частина дослідників далеко не абсолютизували роль дієслова в мові /Г.П.Павський, Ф.Ф.Фортунатов/. Інші вважали, що дієслова є найвидов, найбільш конструктивних та прогресуючих категорій мови /О.О.Потебня, О.М.Пешковський, Л.В.Щерба, Е.Бенвеніст/.

Різні думки щодо ролі і місця дієслова в системі інших частин мови свідчать про своєрідність слів цього парадигматичного класу, тим більше що дієслова має і досить розвинену систему морфологічних категорій, яка дає йому можливість бути організуючим центром синтаксичної конструкції.

Своєрідність дієслова полягає і в тому, що значення дії, яке воно передає, це тільки його загальне значення, воно може бути конкретизоване. У лінгвістичній літературі є досить великий спектр класифікацій значень дієслова /Ф.К.Гужва, П.О.Лекант, Г.О.Золотова та ін./ Але серед багатьох лексичних значень дієслова нас зацікавило одне - значення переміщення в просторі, або групе дієслів руху, вже рух - це засіб існування матерії, отже необхідність мовного визначення руху виступає як важлива проблема суспільства. Крім того, дієслова руху, які за своїм значенням пов'язані перш за все з живим об'єктом, можуть мати своєрідну систему потенційних детермінуючих елементів.

У лінгвістичних дослідженнях в синтаксисі дієслова вияв-

частяся з позиції його синтаксичної функції. Саме синтаксична функція висувається як основна характеристика слів цієї частини мови. Це реальна характеристика, але ця реальність тимчасова /лише за умови функціонування дієслова в реченні/. На жаль, такі властивості дієслів, як закони їх застосування, визначення правил використання слів цієї частини мови при утворенні дієслівних конструкцій, залишаються осторонь. Тому сподручані потенції дієслів руху мають бути визначені через систему потенційних детермінантів, і такі властивості аналізованих слів визначають перспективу їх функціонування в комунікаційному процесі, становлять їх синтаксичну характеристику, яка також має бути досліджена та вивчена.

На підставі огляду лінгвістичної літератури та користуючись експериментальними методами роботи, було визначено, що дієслова руху російської мови можуть детермінуватися десятима компонентами:

- С - іменник /спускаться к реке, бежать по дороге/;
- М - субстантивний займенник /выходит от него, войти к ней/;
- К - ад'єктивний займенник /заходит к некоторым, поехать к своим/;
- Н - прислівник /подойти вплотную, заплывать далеко/;
- О - числівник /прийти в семь, улетать в десять/;
- И - інфінітив /пойти спать, приехать жить/;
- П - прикметник /прибежать последним, уходит грустным/;
- Р - дієприкметник /убежать побежденным, войти растерянным/;
- Т - дієприслівник /бродит размышляя, бежать смеясь/;
- У - підрядне речення /приехать, чтобы встретиться с друзьями/.

Очевидно, що дієслова руху можуть бути визначені не лише окремими словами певних частин мови, але і цілісними комплексами, в яких при детермінантах є ще і залежні компоненти /заходит в новый дом, прийти попрощаться навсегда; войти, ухаживая гостям; выйти, взволнованным до слез та ін./.

Частина детермінантів можна визначити як типові, універсальні, традиційні компоненти, що функціонують при дієсловах

руху, їх використання в дієслівних конструкціях визнано в мовознавстві /іменник, субстантивний займенник, прислівник, інфінітив, дієприслівник/. Певна група залежних компонентів являє собою сукупність нетипових для придієслівної позиції класів слів /прикметник, дієприкметник, числівник, ад'єктивний займенник/. Але мовленнєва практика дає нам можливість всі детермінанти дієслів руху визначити як нормативні. Виходячи із сказаного, ми класифікували детермінанти таким чином:

1/ універсальні, типові, традиційні, нормативні -

С, М, Н, Т, У;

2/ нормативний, типовий - И;

3/ нормативно-предикатні - П, Р;

4/ нормативно-ситуативні - К, О.

Усі дієслова руху російської мови /як визначено експериментальним шляхом/ можуть бути детерміновані універсальними, типовими компонентами /група 1/. Усі інші детермінанти /групи 2, 3, 4/ використовуються при дієсловах частково, в залежності від семантичних особливостей кожного із аналізованих слів. Така різна сполучуваність дозволяє нам визначити валентні властивості взагалі цього лексико-граматичного класу слів. Тобто, сполучувані властивості - це сукупність тих класів слів, які можуть функціонувати при певному дієслові руху як детермінанти.

У другому розділі аналізується ступінь вирішення в лінгвістиці проблеми класифікації слів. Досить часто виділення класів та підкласів слів базується на інтуїції дослідника. Тому серед лінгвістів навіть виникла точка зору про неможливість задовільної класифікації в мові. Так, В.В.Богданов вважає, що всі явища мови досить багатопланові, багатопланові, тому створення класифікації мовних одиниць, яка враховувала б усі різні аспекти, майже неможливо. Однак, класифікаційна характеристика може задовільнити дослідника, якщо межі між класами визначати саме по тій ознаці, котре в певному випадку має найбільше значення.

У дисертаційному дослідженні опис системи синтагматичних класів базується саме на встановленні сполучуваних потенцій

російських дієслів руху, які можуть бути визначені через дис-трибуцію слів. Ця дис-трибуція і є тією головною ознакою, яка дає нам можливість для класифікації.

В лінгвістиці існують дослідження, які вводять поняття потужності оточення слова: при слові може існувати певна кіль-кість членів оточення, які і визначають потужність цього сло-ва. Тільки одна сукупність елементів в оточенні слова є опти-мальною, тобто, вона відповідає нормам мови. Визначивши оп-тимальне оточення кожного дієслова руху, ми можемо зафіксу-вати цього слова потужність та сполучувальні потенції.

Таким чином, синтаксичні параметри кожного аналізованого слова виявляються в безпосередніх синтаксичних відношеннях слів, у вираженні цих відношень, в синтаксичних позиціях слів, в їх валентних властивостях. Названі параметри, на наш пог-ляд, можуть стати достатньою основою для об'єднання слів у класи.

Взагалі вивчення сполучувальних властивостей дієслова в російській мові виявляється досить перспективним. Нам відомі дослідження парадигматичних та синтагматичних параметрів слів цієї частини мови з описом деяких лексико-семантичних груп: дієслів існування, об'єднання, мислення, мовлення та ін. Але ці дослідження виконувалися лише в рамках певного тексту /В.Ю.Ар'єв, О.Е.Міхневич, Е.Д.Кривченко, С.В.Броїлев/. Але, очевидно, опис синтагматичних властивостей дієслів руху може базуватися і на конструванні оптимального оточення ана-лізованих слів самим дослідником, не орієнтуючись на речення.

Матеріалом для створення системи синтагматичних класів у дисертаційному дослідженні стали біля 1 200 дієслів руху, які представлені в академічному Словнику російської мови.

Методика формування класів: усі дієслова руху аналізують-ся на можливість їх сполучення з кожним детермінантом, який входить до повної номенклатури залежних компонентів. Ці ком-поненти визначаються лише в термінах частин мови, або пара-дигматичних класів, та синтаксичних конструкцій. У зв'язку з цим, сполучувані можливості дієслів руху мають дійсне вті-лення в певних схемах /символ дієслова руху - Г/: "дієслово руху + іменник" - Г+С, "дієслово руху + субстантивний займен-

ник" - Г+М, "дієслово руху + ад'єктивний займенник" - Г+К, "дієслово руху + прислівник" - Г+Н, "дієслово руху + числівник" - Г+О, "дієслово руху + інфінітив" - Г+И, "дієслово руху + прикметник" - Г+П, "дієслово руху + дієприкметник" - Г+Р, "дієслово руху + дієприслівник" - Г+Т, "дієслово руху + підрядне речення" - Г+У.

За умови повного співпадання комплексу детермінантів ми маємо можливість говорити про те, що дієслова мають однакові сполученні властивості та можуть бути об'єднані в складі одного синтагматичного класу. Таким чином, визначається, що ознака, яка дає можливість сформуувати синтагматичний клас - це певно сукупність детермінантів. Отже, синтагматичний клас дієслів руху - це клас слів цього лексико-семантичного розряду з однаковим складом детермінантів, які виражені словами різних частин мови або синтаксичними конструкціями, де кожен із залежних компонентів є носієм класифікаційної ознаки.

Загальна система синтагматичних класів складається з трьох груп. Перша група має назву нормативної і включає лише один синтагматичний клас - клас І, який також має назву нормативний. Нормативним класом ми назвали клас дієслів руху, в якому кожне з аналізованих слів сполучається лише з універсальними, традиційними компонентами. Цей синтагматичний клас ми визначено як базовий, на його основі утворюються багаточисленні двокомпонентні та багатоконпонентні з'єднання. Він же є початковою точкою у визначенні інших синтагматичних класів.

Експериментальним шляхом визначено, що до нормативного класу відносяться біля 400 дієслів руху. Детермінувачими елементами виступають: іменник, субстантивний займенник, прислівник, дієприслівник, підрядне речення. Наведемо приклади:

С - змахать платком, М - змахать перед нею, Н - змахать торопливо, Т - змахать, дирижуючи однією рукою, У - змахать, щоб привлечь внимание;

С - вертеть ручку, М - вертеть її, Н - вертеть зостемчиво, Т - вертеть, играючи, У - вертеть, чтобы устранить неисправность;

С - раскачивать ветку, М - раскачивать ее, Н - раскачивают резко, Т - раскачивают, крича во весь голос, У - раска-

чивать, чтобы обить яблоко.

Всі дієслова нормативного класу визначають ознаки, які мають вирішальне значення в процесі опису системи синтагматичних класів: будь яке розширення номенклатури залежних компонентів має все більше лінгвістичне значення при тлумаченні особливостей сполучуваної парадигми аналізованих слів.

Друга група синтагматичних класів названа нами змішаною. Змішана група – це група синтагматичних класів дієслів руху, в якій об'єднані дієслова, що детермінуються, крім універсальних компонентів, нормативно-предикатними /прикметник, дієприкметник/ та нормативно-ситуативними /числівник, ад'єктивний займенник/ елементами.

Змішану групу становлять три синтагматичних класи.

Другий синтагматичний клас сформували біля 140 дієслів руху. Загальна система детермінантів цього класу виглядає таким чином: іменник, субстантивний займенник, прислівник, прикметник, дієприкметник, дієприслівник, підрядне речення /сім компонентів з десяти можливих/. Наведемо приклади:

С – подлезть под стол. М – подлезть под него, Н – подлезть неожиданно, П – подлезть последним, Р – подлезть раз-терпяним, Т – подлезть смеясь, У – подлезть, чтобы поиграть с детьми под столом;

С – подпрыгнуть под лодку, М – подпрыгнуть под нее, Н – подпрыгнуть тотчас, П – подпрыгнуть последним, Р – подпрыгнуть ослабевшим, Т – подпрыгнуть, прячась от преследования, У – подпрыгнуть, чтобы спрятаться под лодкой;

С – свалиться с крыши, М – свалиться перед ними, Н – свалиться внезапно, П – свалиться пьяным, Р – свалиться измученным, Т – свалиться, ударившись в край стола, У – свалиться, потому что было скользко.

Збільшення кількості залежних компонентів за рахунок прикметника та дієприкметника є основою для подальшого формування не лише нового класу слів, але і показником якісної іншої потенціальної активності ніж у дієслів руху першого класу.

Клас 3 сформований нами на основі можливості частини дієслів руху детермінуватися не лише універсальними, типовими елементами, але, знову таки, прикметником, дієприкметником,

ад'ективним займенником. Цей клас об'єднує біля 280 дієслів руху. Наприклад:

С - об'їзжать препятствие, М - об'їзжать их, К - об'їзжать каждого, Н - об'їзжать справа, П - об'їзжать последним, Р - об'їзжать растерянными, Т - об'їзжать сигнала, У - об'їзжать, чтобы избежать столкновения;

С - семенить по дому, М - семенить перед ними, К - осеменить перед своими, Н - семенить тихонько, П - семенить сердитым, Р - семенить взволнованным, Т - семенить улыбаясь, У - семенить, хотя за рынком и не успевала;

С - ползать по траве, М - ползать перед ними, К - ползать перед всеми, Н - ползать быстро, П - ползать грязным, Р - ползать измученным, Т - ползать плача, У - ползать, чтобы собрать рассыпавшиеся бусы.

Відсутність у системі детермінантів класу 3 форми інфінітиву є наслідком семантичної сутності дієслів третього класу, адже суміжність інфінітиву встановлюється як лексично обмежений зв'язок, який властивий лише деяким семантичним групам слів. Це явище визначає відсутність цього елемента в системі детермінантів дієслів усіх інших класів /за винятком класу 6/.

Відсутність в системі залежних компонентів числівника /клас 1, 2, 3, 5/ пов'язана з тим, що більшість дієслів руху цих класів називають переміщення в просторі, яке не може бути обмежене у часі, виконується не в одному напрямі, не за один проміжок часу.

Клас 4 останній із змішаної групи, сформований із дієслів, які проявляють вже більш активні валентні властивості і детермінуються дев'ятьма з десяти компонентів /відсутня лише форма інфінітиву/. Наприклад:

С - доехать до остановки, М - доехать с ними, К - доехать к своим, Н - доехать побыстрее, О - доехать к четверем, П - доехать последним, Р - доехать измученным, Т - доехать волнуясь, У - доехать, когда уже совсем стемнело;

С - летать с удовольствием, М - летать с ними, К - летать над всеми, Н - летать долго, О - летать до шести, П - летать счастливым, Р - летать взволнованным, Т - летать, радуясь высоте, У - летать, чтобы обследовать новые места;

С - бродить по лесу, М - бродить с ней, К - бродить со своими, Н - бродить налегке, О - бродить до десяти, П - бродить несчастным, Р - бродить растерянным, Т - бродить, размышляя о важном деле, У - бродить, хотя давно уже наступила ночь.

Дієслова руху змішаної групи найбільш активні по відношенню до прикметника, дієприкметника /клас 2, 3, 4/, у меншій мірі по відношенню до ад'єктивного займенника, і ще в меншій мірі - до числівника /лише клас 4/. Але в загальному плані дієслова змішаної групи тяжіють саме до ад'єктивних компонентів. З іншого боку, слова цієї групи не можуть бути детерміновані формою інфінітива. Таким чином, їх сполучувана недостатність по відношенню до одних елементів компенсується певною кількістю інших елементів:

Третя група сформована з двох синтагматичних класів /клас 5 та клас 6/. Дієслова руху п'ятого класу детермінуються дев'ятьма, в шостого - десятьма компонентами. Оскільки сполучувана парадигма дієслів класу 5 досить широка, а дієслів класу 6 фактично абсолютна, ми назвали цю групу максимальною. Максимальна група - це група синтагматичних класів дієслів руху, яка об'єднує дієслова, що мають здатність детермінуватися елементами всіх функціональних розрядів: універсальними /С, М, Н, Т, У/, нормативно-типовим /И/, нормативно-предикативним /П, Р/ та нормативно-ситуативними /К, О/.

До п'ятого класу нами віднесено біля 160 дієслів руху. Детермінуючі елементи: іменник, субстантивний займенник, ад'єктивний займенник, прислівник, інфінітив, прикметник, дієприкметник, дієприслівник, підрядне речення. Наприклад:

С - винирнуть возле лодки, М - винирнуть перед ними, К - винирнуть перед всеми, Н - винирнуть резко, И - винирнуть подышать, П - винирнуть последним, Р - винирнуть ослабленным, Т - винирнуть фиркая, У - винирнуть, чтобы немного отдышаться;

С - вылезти на дерево, М - вылезти с ним, К - вылезти к своим, Н - вылезти выскок, И - вылезти понаблюдать, П - вылезти сердитым, Р - вылезти возбужденным, Т - вылезти смеясь, У - вылезти, чтобы с дерева понаблюдать за дорогой;

С - повернутися к окну, М - повернутися к ним, К - повернутися к нашим, Н - повернутися резко, И - повернутися посмотреть, П - повернутися счастливым, Р - повернутися растерянним, Т - повернутися, шатаясь от усталости, У - повернутися, чтобы увидеть идущих сзади.

Дієслова шостого класу активні по відношенню до всіх можливих елементів. Експериментальним шляхом ми з'ясували, що слів з подібною сполучуваністю в російській мові близько 200. Їх семантичне поле можна визначити як абсолютне, а особливості їх синтаксичної поведінки базуються на надзвичайних валентних якостях, які і роблять потужність оточення цих дієслів максимальною. Отже, детермінуючими елементами дієслів руху класу 6 виступають: іменник, субстантивний займенник, ад'єктивний займенник, прислівник, числівник, інфінітив, прикметник, дієприкметник, дієприслівник, підрядне речення. Наприклад:

С - вбегать в дом, М - вбегать к ней, К - вбегать к своим, Н - вбегать неожиданно, О - вбегать в девять, И - вбегать посмотреть, П - вбегать грязным, Р - вбегать встревоженным, Т - вбегать смеясь, У - вбегать, чтобы увидеть приехавших;

С - отплывать на теплоходе, М - отплывать с ними, К - отплывать со всеми, Н - отплывать поутру, О - отплывать в шесть, И - отплывать путешествовать, П - отплывать счастливым, Р - отплывать взволнованным, Т - отплывать, радуясь предстоящему путешествию, У - отплывать, когда был дан сигнал;

С - приехать в город, М - приехать к ней, К - приехать к моим, Н - приехать вовремя, О - приехать в пять, И - приехать жить, П - приехать больным, Р - приехать повзрослевшим, Т - приехать волнуясь, У - приехать, чтобы работать в саду.

Очевидно, ми повинні визнати можливість існування і синкретичних зон, коли деякі диференційні ознаки /детермінанти/ варіативні. У цьому випадку можливий перехід дієслів руху з одного класу в інший, що пов'язано зі схожим характером виявлення оподручуваних властивостей деяких аналізованих слів. Дієслів руху з синтезом різних синтагматичних класів в російській мові не багато. І тому, ми сподіваємося, що вони не впливають на сформовану систему класів, хіба тільки в кількісному плані.

Систему синтагматичних класів дієслів руху разом з відповідним для кожного класу складом детермінантів зведено в таблицю.

Групи синтагматичних класів дієслів руху	Комплекс детермінуючих компонентів
1. Нормативна група	
1	С М Н Т У
2. Змішана група	
2	С М Н П Р Т У
3	С М Н К П Р Т У
4	С М Н К О П Р Т У
3. Максимальна група	
5	С М Н К И П Р Т У
6	С М Н К О И П Р Т У

Кожне дієслово руху має свій оптимальний комплекс детермінантів. Максимальна їх кількість – 10 – у дієслів класу 6, мінімальна – 5 – у дієслів класу 1. Таким чином, дієслова руху при всій своїй подібності в категоріальному та лексико-семантичному плані на синтаксичному рівні проявляють риси більш високого порядку, тому формування класів, котрі функціонують в малому синтаксисі, є неминучим.

У третьому розділі робить спробу констрування потенційної нормативної моделі та реалізованої моделі дієслівної конструкції. При цьому, моделю дієслівної конструкції в II символічне подання в термінах частин мови /парадигматичних класів/ позиційно та комбінаторно пов'язаних один з одним. Найбільш простов моделю конструкції в II образ, який відображає не конкретно об'єднання двох конкретних лексем, а певне узагальнення /модель Г С – це модель не лише конструкції рвсхжвпть по комитате, але і інших конструкцій: схпть за город, улететь в командировку, плеть по море, бродить по лесу та ін./.

Об'єм фактичного матеріалу не дозволяє зупинитися лише на варіантах конструкції, він потребує більш високого рівня узагальнення, контамінування образів, об'єднання їх в один

аналітичний вираз. Таке узагальнення дає можливість наочно подати як потенційні, та і реалізовані сполучувані властивості дієслів руху. Узагальнена модель включає дві операції: по-перше, заміна кожного слова в досліджених конструкціях символом того класу, до якого це слово належить; по-друге, зведення усіх образів до однієї структурної моделі, яка і буде виступати як формула певного синтаксичного явища. Зведення образів конструкцій до однієї моделі і є результатом контамінації цих образів. Контамінований образ ми встановлюємо, користуючись визначенням Л.П.Столярової, не як модель однієї конструкції, яка проявляється при переході з рівня окремих слів на рівень Y_k класів, а як модель окремого типу конструкцій взагалі, представлених в текстовій вибірці та реально існуючих в мові.

Таким чином, в дисертаційному дослідженні модель дієслів - ної конструкції з дієсловом руху в ролі головного компонента - це Y_k представлення у вигляді термінів парадигматичних класів слів позиційно та комбінаторно пов'язаних один з одним. Позиційне варіювання може проявлятися у горизонтальному розгортанні моделі, а комбінаторне варіювання - як у горизонтальному, так і у вертикальному розгортанні.

Труднощі при конструюванні потенційної моделі дієслівної конструкції пов'язані з тим, що невідомість кількох залежних компонентів співвідноситься з виявленням відповідної позиції для кожного компонента, до того ж позиції нормативної.

Визначення оптимальної та нормативної позиції кожного елемента базувалося на традиційному в лінгвістиці уявленні про прямий порядок слів у дієслівному словосполученні. Але це уявлення стосувалося здебільшого двохкомпонентних конструкцій. За умов функціонування багатоконпонентної конструкції позиція кожного детермінанта визначається з урахуванням і його відношення до головного слова конструкції, і відношення цього компонента до іншого залежного елемента. Тобто, ми повинні були визначити можливість одночасного функціонування кожного елемента з усіма іншими елементами, можливість втягування одним елементом іншого в сферу свого впливу, що спричиняє до зменшення кількості компонентів при дієслові руху, до компресії конструкції, та можливість словесного наповнення моделі

за умови, що всі компоненти зберуть своє значення, не будуть існувати "важкі" для передачі та прийому інформації конструкції. Наприклад, досить проблематичним є одночасне функціонування в конструкції дієприслівника та підрядного речення. По-перше, кожен з компонентів може включати досить велику кількість інформації, що призведе до важкої конструкції, яка може бути взагалі незрозумілою. По-друге, дієприслівник доносить активно проявляє свої сполучувальні властивості і руйнує синтаксичний зв'язок головного компонента конструкції з підрядним реченням. /Конструкція неожиданно вишли в море, не зажигая огней, потому что был получен приказ без окремих пояснень не зрозуміла: неожиданно вишли в море, потому что на это был получен приказ чи неожиданно вишли в море, не зажигая огней, потому что был получен приказ не зажигать огней/.

В той же час цілком можлива одночасна детермінація дієслів руху іменником та субстантивним займенником /ухать с ним в город, прийти к ней в гости та ін...

Конструючи потенційну нормативну модель дієслівної конструкції, ми враховували лише універсальні, традиційні, типові компоненти /іменник, субстантивний займенник, прислівник, дієприслівник, підрядне речення/, адже це елементи, які детермінують усі без винятку аналізовані слова. Але невиправданним здавалося нам виключення з потенційної моделі форми інфінітиву – типового, хоча і дещо обмеженого у вживанні, детермінанта. Враховуючи його досить активні сполучувальні властивості, ми визначили положення і для нього. В загальному плані, визначено, що в потенційній моделі дієслівної конструкції в "стані синтаксичного спокою" детермінанти повинні розміщатися в багатоконпонентній конструкції таким чином: прислівник – препозиція, 1-е місце; субстантивний займенник – постпозиція, 1-е місце; іменник – постпозиція, 2-е місце; дієприслівник, інфінітив, підрядне речення – постпозиція, 3-е місце. Таким чином, нормативна потенційна модель має вигляд:

					Т
	Н	Г	М	С	И
					У

У третьому розділі конструється також і реалізована мо-

дель дієслівної конструкції, вже потенційна модель – це ідеалізоване утворення. В процесі комунікації виникає необхідність в особливій детермінації дієслів руху. Тому, звичайно, важко чекати послідовного, як на парадигматичному рівні, виявлення сполучуваних потенцій аналізованих слів. Потенційна модель забезпечує нормативний опис сполучуваних властивостей дієслів, реалізована модель визначає їх функціонування в мовленні.

Для конструювання реалізованої моделі були проаналізовані тексти різних жанрів /художня проза К.Паустовського, І.Буніна, В.Ліпцова, О.Платонова, І.Тургенєва; поезія О.Майкова, А.Фета, Я.Смелякова; публіцистика, наукова проза, інструкції, устави, правила, посібники/. Проаналізовано біля 1 000 000 слів, зафіксовано більше 5 000 дієслівних конструкцій з дієсловом руху, виявлено 85 моделей./мовленнєві прояви від 29,4% до 0,02%/.

Як статистичний поріг ми взяли 1% мовленнєвих виявів, це лише 17 моделей: Г С, Г С С, С Г С, С Г, Н Г С, Н Г, Г Н, С Г С С, Г М, М Г С, Г С Н, Г М С, Н Г С С, Г Н С, Г Т, С Г Н, Г С Т. Наведемо приклади дієслівних моделей цієї зони:

Г С – Ветви качались от ветра /І.Тургенєв/.

С Г С – Корабль в порт заходил з запада /К.Паустовський/

Н Г С – Волны свободно ходили через палубу /К.Паустовський/.

Н Г – Мы рано выехали /В.Ліпатов/; Г Т – Соломин повернулся, улыбаясь /І.Тургенєв/; М Г С – С ней бродили по Севилье

/О.Майков/, Г Н С – Торедо не вылезит обратно из своей деревянной норы /К.Паустовський/ та ін.

Визначено, що на аналізованому рівні дієслово руху детермінується саме універсальними, традиційними елементами /С, М, Н, Т/, які сприймаються суб'єктами суспільства як оптимальні залежні елементи при дієсловах руху, але найбільш уживаними визнається іменник, частота його мовленнєвого використання – 58,3%. Цей факт з'ясовано саме за умови аналізу текстів різних жанрів. На рівні біля 10% з'являється наступний детермінант – прислівник, а рівень функціонування субстантивного займенника та дієприслівника ще нижчий /біля 4% та біля 2% відповідно/.

Можна відзначити, що велика кількість конструкцій зони

до 1% мовленнєвих проявів – це двохкомпонентні конструкції /2 537 випадків мовленнєвої реалізації/, трьохкомпонентні – 1 687 випадків реалізації, чотирьохкомпонентні – 231. Очевидно, що саме дво- та трьохкомпонентні об'єднання сприймаються в комунікаційному акті як найбільш зручні, що гарантує збереження інформації.

Використовуючи 17 моделей, які були названі раніше, ми сконструювали реалізовану модель:

Н	Н	Н
С	Г	С
М	М	Т
	Т	

Але модель у такому вигляді дає нам уяву про можливість комбінаторного розміщення іменника, субстантивного зліменника, прислівника, дієприслівника при дієслові руху. Подібне позиційне воріювання детермінантів, звичайно, має велике значення при вивченні мовленнєвих властивостей аналізованих слів. Та ми вважаємо, що ця модель треба узагальнити, об'єднати однокласні компоненти, і визначити лише одне місце для детермінуючих елементів, саме те, на якому певний детермінант з'являється вперше, і де він найбільш уживаний. В реалізованій моделі вважливо з'ясувати не ті місця в пре- або постпозиції, де може функціонувати кожний залежний компонент, а саме та його розміщення, яке і буде визначатися в комунікаційному процесі як оптимальне, нормативне, зручне.

Таким чином, узагальнивши модель, що наведена раніше, об'єднавши однокласні компоненти, ми сконструювали таку реалізовану модель дієслівної конструкції:

	М	
Н	Г	С
	Т	

Конструкції зі статистичним рівнем нижче 1% виявили такі процеси: збільшення кількості детермінантів до чотирьох, п'яти компонентів; поява нетипових елементів /числівник, прикметник, дієприкметник/. На досить низькому статистичному рівні з'явилися конструкції з підрядним реченням та формою інфінітива. Наведено декілька прикладів:

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Н Г Й - Позднее они ушли гулять /И.Бунин/, Г И Р - Со-
ломин вывел покурить взмушленным /И.Тургенев/, Т Г С М У -
Девушка, ласково улыбаясь, прошла через комнату к нему, что-
бы провести его к столу /О.Платонов/, С Г П - До остановки
девушки добежали первыми /В.Липатов/, Г О - "Русалка" выхо-
дила в девять /К.Паустовский/, С Н Г Т - По переулкам веш-
ним Долго ходил, вздыхая /Я.Смедяков/ та ін.

Отже 68 моделей утворили низькочастотну зону. Вони харак-
теризуються наявністю нетипових детермінантів. Це конструкції
багатокомпонентні, які вживаються лише інколи із-за своєї
"важкої" структури.

В заключній частині підводяться підсумки та робляться ви-
новки дослідження: сформована система синтагматичних класів
дієслів руху, подана потенційна нормативна модель дієслівної
конструкції, визначені мовленнєві валентні властивості аналі-
зованих слів. В різниці між потенційними та реалізованими
сполучуваними властивостями міститься об'єктивна динаміка
структури дієслівної конструкції.

Результати дослідження опубліковано в таких працях:

1. Белоконенко Л.А. Прагматический аспект малой синтак-
сической конструкции /на материале глагольной конструкции/ //
Прагматическое содержание грамматики текста /сборник науч-
ных трудов/. - М., 1992. - С.1-7.

2. Белоконенко Л.А. Работа с малыми синтаксическими /гла-
гольными/ конструкциями как показатель уровня развития речи
студентов // Формирование коммуникативных и интеллектуальных
умений школьников и студентов. - М.-Днепропетровск, 1994. -
С. 14-21.

3. Белоконенко Л.А. Прагматика русских глаголов движе-
ния // Язык: антропоцентризм и прагматика /сборник исследо-
ваний по антропосемиологии/. - К.-М.: Исследовательский центр
ЧЯКП. - 1995. - С. 175-181.

4. Белоконенко Л.А. Синтаксическая парадигматика глаго-
лов движения русского языка // Человек и культура будущего:
Материалы I Международного симпозиума "Человек: язык, культу-
ра, познание" 18-21 апреля 1995 г., г.Кривой Рог: Исследо-
вательский центр ЧЯКП. - 1995. - С. 223-225.

Bijelokonenko L. A.

Syntagmatic classes of verbs denotating motion in Modern Russian Literary Language. The thesis for competition of the Master of Arts Degree Speciality 10.02.02—the Russian Language. Dnepropetrovsk State University, Dnepropetrovsk, 1996.

The manuscript under defence describes a system of syntagmatic classes of verbs denotating motion in Modern Russian Literary Language.

This system is based on combinatorial potentialities inherent in verbs under analysis. This investigation presents in itself the first effort of displaying the combinatorial potentialities of verbs denotating.

Syntagmatic class is described as a unity of verbs denotating motion which possesses an identical set of potential determinants expressed by different parts of speech as well as by different syntactical constructions.

The syntactical paradigm of verbs under investigation allows to interpret their combinatorial potentialities as well as their role in utterance formation and in analytical constructions' formation.

The results obtained might be used when lecturing on Modern Russian Literary Language and in special courses and seminars concerning the problem under investigation. They might be also applied in teaching Russian as a foreign language and in revised edition of the Combinatorial Dictionary of the Russian Language.

Белоконенко Л.А. Синтагматические классы глаголов движения в современном русском литературном языке.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1996.

Защитается рукопись, в которой описана система синтагматических классов глаголов движения современного русского литератур-

ного языка. Эта система сформирована на основе изучения сочетаемостных возможностей глаголов. Исследование является первой попыткой выявления парадигматики валентных свойств глаголов движения. Синтагматический класс описан как совокупность глаголов движения с одинаковым набором потенциальных детерминантов, которые выражены словами различных частей речи и синтаксическими конструкциями.

Синтаксическая парадигма русских глаголов движения позволяет одержительно интерпретировать сочетаемостные потенции глаголов, их роль в формировании высказывания и в образовании аналитических конструкций.

Полученные в результате исследования материалы могут быть использованы при чтении курса "Современный русский литературный язык", спецкурсов, проведении семинаров, посвященных этим проблемам, при обучении иностранцев русскому языку, а также при издании и переиздании Словаря сочетаемости слов русского языка.

Ключеві слова: дієслова руху, детермінанти, сполучувані властивості, потенційна модель дієслівної конструкції, мовленнєва модель дієслівної конструкції.

436416

Авореферат.

Підписано до друку 20.05.96 р. Формат 60x84 1/16. Папір писальний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 1,16. Тираж 100 прим. Зам. № 2024.
Криворізька міська друкарня,
324200, м. Кривий Ріг, ГСП-3, пр. Металургів, 28.